

3. Etika és antropológia

- **etika ↔ antropológia:** az etikában az emberről van szó: mi a helyes *emberi* cselevés? → **i)** az ember a cselekvő alany, az aktor **ii)** egy cselekedet általában abból nyeri morális relevanciáját, hogy közvetlenül vagy közvetve más embert érint: alig találunk olyan (morálisan releváns) cselekedetet, amely nem érinthet más embereket (ilyen lehet pl. az állatkínzás) → az **etikai koncepció** alapjául szolgáló **emberkép** messzemenően meghatározza azt; és kijelenthető: egy erkölcsi szabályrendszer nem valósulhat meg széleskörűen, ha nem számít az ember alapvető tulajdonságaival
- **i)** mi várható el az embertől, mint cselekvő alanytól? → **determináció** (meghatározottság) vs. **szabadság:** az okság (kauzalitás) elve = minden változás ok és okozat kapcsolatából magyarázható: **a) determináció = empirikus ok:** külső, testi okok általi determináció: hajlam, ingerek, gyönyör és fájdalom, pl. Sigmund **Freud** (→**pszichológia**): a szexuális hajlam, ill. a büntetéstől való félelem az ember mozgatórugója, ezek határozzák meg a gyermek fejlődését, a moralitást egy külső morális tekintély alakítja ki → az ember nem szabad, hanem szexuális hajlamainak és külső autoritásoknak a szolgája; vagy Karl **Marx** (→**szociológia, közgazdaságtan**) kollektivistá, materialista emberfelfogása: a társadalmi osztály a meghatározó egység, az anyagi körülmények, tulajdonviszonyok határozzák meg az emberi tudatot, a szellemieket (→ ezek csupán ideológiának számítanak) és az ember cselekedeteit → nincsen tehát szabadság, mindenki az ideológiájának a rabja; **b) szabadság = transzcendentális ok:** (a szabadságból fakadó cselekvés is megfelel az okság elvének és nem jelent ok nélküliséget) az ember önálló, ésszerű gondolkodása határozza meg az akaratát → racionális akarat, amely rossz, hibás döntéseken is alapulhat: a racionalitás különböző értékrendeket, világmépeket tartalmazhat, ismeretei nem tévedhetetlenek (az emberi szabadság empirikus úton nem cáfolható és nem bizonyítható) → ha az ember és cselekvése **empirikusan determinált**, akkor nincsen erkölcs, nincsen személyes felelősség és a társadalmi jogalkotás és jogérvényesítés sem más, mint az uralkodók érdekéből fakadó erőszak, hiszen a jogszegők nem cselekedhettek volna másképpen (a Marxizmus szerint az uralkodó ideológia jogszabályainak megszegése alapvetően – és nem csak kivételesen – nem erkölcsi vétség: pl. megélhetési bűnözés, sőt az

uralkodó osztály eltávolítása, likvidálása is történelmi szükségszerűség → dialektikus materialista evolúció: forradalomra van szükség, mert a szükségszerűség nem megy magától?) → az emberi praxis alapján az **akarati részleges szabadságát** feltételeznünk kell, mert mindig van döntési, választási lehetőségünk, de mindig csak részleges szabadságról beszélhetünk, hiszen életünk sok szempontból meghatározott: testi adottságaink, családi örökségünk, neveltetésünk, életkörülményeink, rokonaink, barátaink, tanáraink stb., ezek a külső körülmények azonban nem vehetik el belső szabadságunkat, amellyel a külső dolgok fölé emelkedhetünk: pl. mártírok, nemzeti hősök: a belső szabadság megtartását tiszteljük, vagyis a transzcendens okság győzelmét az empirikus okság felett

- **ii)** a más embert érintő cselekedetknél felmerülő kérdés: mit szabad más emberekkel megtenni? → kérdés: mi jó és mi rossz az ember számára? → antropológia: milyen az ember? → hogyan alakult az emberkép a történelem folyamán és milyen antropológiai ismeretekre tehetünk szert?
- **az emberkép történelmi alakulása**, példák: - **ókor: Prótagorasz:** „Minden dolognak mértéke az ember.” („homo mensura” tétel) → két különböző értelmezés lehetséges: **1)** az ember mint az emberiség képviselője: az ember a legfőbb érték és csak hozzá viszonyítva beszélhetünk más dolgok értékéről; vagy **2)** az ember mint egyén: minden ember maga dönti el, hogy számára mi értékes: relativizmus, érték-viszonylagosság; **Arisztotelész: 1)** az ember értelmes lény: a boldogság abból a tevékenységből fakad, ami az ember számára specifikus, ami megkülönbözteti az állatoktól (testi élvezetet az állatok is érznek), amiben megvalósul embervolta: az ész tevékenysége; az értelem által irányított élet = erényes élet; az erényes ember úgy alakította, irányította hajlamait, indulatait, hogy az észszerű, erényes életmódban örömet, gyönyört leljen; **2)** az ember társadalmi lény (*zoón politikón*), a társadalomban tud kibontakozni, megvalósítani boldogságát, mert nem elég az erény birtoklása, az erénynek tevékenyé kell válnia → az erények megvalósítása csak az emberi közösségben lehetséges (pl. barátságosnak lenni valakivel szemben) és bizonyos külső javakat igényelhet (pl. anyagi jólét, testi épség): a polis az a hely, ahol be lehet gyakorolni és megélni az erényeket → a (politikai) közösségben az igazságosság a legfontosabb erény, mert a közjó megvalósítását szolgálja; - **középkor:** a keresztény vallás és teológia határozza meg az emberképet: 1) megromlott emberi természet, bűn, az

ember Istenre, megváltásra szorul, 2) az ember Isten képmása → az ember méltósága, szeretet-parancs: „Szeresd embertársadat, mint magadat!”; **Ágoston** (Aurelius Augustinus): az Istentől származó illuminációnak köszönhetően ismerheti meg az ember, ha törekszik, az igazságot, szépséget és a jóságot → így tehet az ember szert megismerésre, alkothat szépet és cselekedhet jól, vagyis erkölcsösen: ezek az elvek és a nekik köszönhető művek jelzik az ember istenképiségét (az illuminációt Ágoston akkor, ha Istenre vonatkozik, Istenről ad hírt, sugalmazásnak, inspirációnak nevezi); Isten az abszolút igazság, szépség és jóság → Isten és az ember kapcsolatát Ágoston a megvilágosítás és a sugalmazás képével írja le: a változatlan, személyes Isten közeledik a változó emberi személyhez: az kitárulkozó isteni szeretet és a neki válaszoló emberi szeretet egybefonódik, az ember Istenhez ragaszkodva maga fölé emelkedik → az emberi lélek az a hely, ahol az ember rátalálhat Istenre: az emberi lélek (szellem) Isten képmása; önmagunk valódi megismerése Isten megismeréséhez vezet; test – lélek dualizmus: a lélek az ember jobbik része, a lélek jobbik része pedig az értelem (mint a klasszikus görögöknél), amely a lélek irracionális részét és a testet a legfőbb cél elérésére használja → Isten az egyetlen valami, amit önmagáért, végcélként akarnunk szabad és kell; - **újkor**: a teocentrikus világszemléletet felváltja az ember- és természetközpontú világkép, az ember újra ráeszmél önmagára és az őt körülvevő természetre → humanizmus: a középkori askézis, túlvilágra való készülődés helyett életigenlés, életöröm, az emberi képességek kibontakozása → **1)** az ember mint értelmes lény garantálja a tudomány fejlődését, a filozófia antropológiai fordulata: az újkor meghatározó fejleménye; a francia René **Descartes**: „Cogito, ergo sum.” azt, hogy létezőnk, Descartes előtt is tudtuk, de hogy kizárólag magában bízhat az emberi ész, ha el akar jutni az igazsághoz, ez az újkor új jelszava, a filozófus nem ismer el a gondolkodásánál magasabb tekintélyt, mércét **2)** az ember mint gazdasági szereplő és tulajdonos: az angol John **Locke**: a magántulajdonhoz való jog, mert minden egyes ember jogos tulajdonosa saját személyének és munkájának, és ha a természet egy bizonyos részét megműveli, akkor ez a rész munkája által átmegy az ő tulajdonába – az a feltétellel, kikötéssel, hogy a többieknek is marad elegendő és egyenértékű rész, hogy boldoguljanak; az emberek elsősorban a magántulajdon biztosítása végett (és csak másodsorban a szabadság és az élet védelme miatt) létrehozzák az államot és annak vezetését,

a kormányzást → az állami berendezkedés tehát elsősorban a gazdasági fejlődést, az egyén anyagi boldogulását szolgálja → klasszikus liberalizmus: egyenlő polgári jogok a szabadság, a magántulajdon és a politikai döntések terén (→ az egyén emancipációja, individualizmus) → az angol Adam **Smith** által megalapozott és ma uralkodó liberális piacgazdaság *homo oeconomicus*-a: egyfajta individualista materializmus: a társadalmi szereplők racionális és anyagi egoizmusa, tulajdonszerzési vágya a közösség javát, a közjót szolgálja, mert a piac „láthatatlan keze” jól rendezi a dolgokat, ezért az állam ne avatkozzon be a gazdasági folyamatokba; az újkori emberképre óriása hatással volt és van Charles **Darwin** biológiai evolúció-elmélete is: az ember mint a „majom képmása”, csak egy különösen fejlett állatfaj, amelynek feladata a túlélésért való küzdelem: „survival of the fittest” – ez jól illik az egoista haszonmaximalizáló gazdasági emberképhez; a *conditio humana*, az emberi lét alapfeltételeinek a felfedéséhez az egzisztencializmus nagyban hozzájárult (keresztény formája: Sören **Kierkegaard**, szekuláris formája: Martin **Heidegger**) → a szorongás és az általánosba vagy az élvezetekbe való menekülés helyett az autentikus, valódi lét keresése, az egyén önmegvalósítása, magára találása, a személytelen általánosságból, a tömegeből való kiválása (lásd a mai exhibicionizmust, kitárulkozást, a kreált egyéniség tömeges jelenségét) → az autentikus emberi lét tudatos döntés eredménye: szembesülés a halállal és felülemelkedés a halál és a semmi miatti szorongáson (Isten vagy egy hősiesség kiállás által) → az időbeliség feltárása, elemzése, mint az emberi lét meghatározó tapasztalata

- különböző **rész tudományok**: pszichológia (Freud), szociológia (Marx), közgazdaságtan (Smith), orvostudomány, biológia (Darwin) foglalkoznak az emberrel, de csak a **filozófiai antropológia** nyújt átfogó és általános (nem részletekbe menő) képet az emberről: áttekinti és egyesíti, szintetizálja a rész tudományok eredményeit a filozófia belátásaival (ontológia, episztemológia, etika, teológia) → de, ahogy a rövid történelmi áttekintés is mutatja: nincsen egy egységes filozófia, hanem különböző elméletek, koncepciók → különböző filozófiai emberképek → az etikával foglalkozó ember feladata: józan ésszel kiszűrni a különböző emberképekből a **valós és lényeges felismeréseket** →
- a valós és lényeges antropológiai felismerések összegzése: az **emberi élet** (lét) alapvető **dimenziói**: **1) nyelviség**: az emberi öntudat része; az egyén és a közösség fejlődésének feltétele, hiszen a nyelv segítségével dolgozzuk fel és

szilárdítjuk meg tapasztalatainkat, a nyelv teszi lehetővé gondolkodásunk kibontakozását, szükségleteink és terveink artikulációját, önmagunk és a külvilág megismerését: fogalom + érzéki benyomás, a nyelv a megjelenítés eszköze: a múltbeli, jelenlegi és jövőbeli dolgokat prezentálja nekünk; a nyelv egyrészt az individuális önmeghatározásunk, másrészt a közösségben való részvételünk: a kommunikáció és a kollektív önmeghatározásunk eszköze → **2) közösségiség** (szocialitás): az ember szükségszerűen valamilyen közösség, csoport része (minimum a család), mindig valamilyen hagyomány, tradíció örököse: társadalmi szinten egy adott nyelv, kultúra, történelem, földrajzi terület, ökológiai állapot, szociális és politikai helyzet örököse, és családi szinten az őseitől származó külső-belső tulajdonságok, hajlamok, a neveltetése, a családon belüli viselkedésminták, egy bizonyos anyagi helyzet, műveltség, világkép, vallás és rokonság örököse: ezek döntően befolyásolják az egyén fejlődését, identitását, egyéniségét: minden individualitás szociális; a megismerés interszubsztivitása, + **individualitás** (egyéniesség): az egyén nem oldható fel a közösségben, nem azonosítható teljes mértékben egy csoporttal, hanem egyszerre mindig individuum is, szubsztjektum (lat. = alap), transzcendentális én, amely egységet alkot a világgal, szubsztjektív világkép, létező, amely önmagához is viszonyul, mert máshoz tud viszonyulni, egyéni tulajdonságokkal, egyéni cselekvőképességgel, a változtatás, a (társadalmi és családi) hagyományból való kitörés lehetőségével, a fejlődés, tanulás lehetőségével, egyéni szabadsággal, felelősséggel és lelkiismerettel, moralitással, egyéni értékkel, öncélúsággal, **3) időbeliség**: az ember a történelem része; a történések, események sora, egymásutánisága: múlt, jelen, jövő; az ember a jelenben él, de a jelent csak a múlt és a jövő viszonyában képes felfogni: a jelen ti. végtelenül rövid, a cselekvésben, változásban, azaz mozgásban válik felfoghatóvá, átélhetővé; érzékelt, szubsztjektív idő vs. mért, objektív idő; az emberi élet végességének, a halálnak a ténye, **4) testiség**: test – lélek dualizmus feloldása: eleve adott (a priorikus) egység: kölcsönhatások a pszichikai (lelki) és szomatikus (testi) rész között; ez az egység megmagyarázhatatlan: a fizikai testből csak valami fizikai hatás válthat ki reakciót, csak valami fizikai hatás mozgathatja a testet, mégis: tény a test és lélek egysége az emberben; a lélek halhatatlanságát általában feltételezik, a testi halál azonban visszafordíthatatlan, mert a test szétbomlik; a testiségnek számos következménye van: szaporodás, érzékelés, fájdalom és gyönyör általi meghatározottság,

alapvető szükségletek, **5) nyitottság:** nevelhetőség, fejlődőképesség, meghatározatlanságból eredő meghatározhatóság, nyitottság a világ, az embertársak és Isten felé, az emberi szabadságból fakadó választási lehetőség és újítási (innovációs) lehetőség **6) bűnösség:** eredendő bűn: a bűn alól senki sem tud kibújni: az emberi szabadságból fakadó ész-hajlam-konfliktus az akarat meghatározásánál; az ésszerű kötelességnek senki sem tud eleget tenni, sem az egyes cselekedetek szintjén, sem az életvitel szintjén; az ember adósa (marad) embertársainak (és Istennek)

- **antropológiai ismeretek alkalmazása: 1)** (George Edward Moore felvetése:) a „jó” jelentése nem határozható meg más fogalmakkal, jelzőkkel, éppúgy, ahogy a „sárga” jelentése sem → **téves naturalista következtetés**, ha valamilyen empirikus tulajdonságként írják le azt, hogy mi a „jó”: pl. hasznos (utilitarizmus), gyönyört okozó (hedonizmus) → ez a „jó” **jelentésének** helytelen leszűkítése, redukálása: a nyelvi ellenőrzés kimutatja: ha megkérdezzük, hogy mindaz, ami hasznos vagy gyönyört okozó, az egyben jó-e?, akkor ez nem egy költői kérdés, hanem valóban kérdéses (eddig Moore) → a „jó” nem definiálható, jelentése nem írható le empirikus módon, mert specifikusan morális tartalma van: a „jó” fogalma = morális a priori: tág fogalom → **2)** (David Hume:) téves következtetés: abból, ami **van**, logikusan nem levezethető az, aminek lennie **kell** → **leíró** kijelentésekből nem lehet **előíró** kijelentésekre következtetni: kell egy eredeti imperatívusz, egy felszólító erkölcsi elv mint kiindulópont ahhoz, hogy erkölcsi parancsokat fogalmazzon meg az ember → a „kell” axiómája, a priorija, amelyet az erkölcsi kérdésfeltevés is tükröz, **3)** mennyiben lehet előíró, **normatív** minősége az **aktuális valóságnak?** mert nyilvánvalóan nem minden jó vagy helyes, ami van (pl. társadalmi viszonyok) → ketté kell osztani az aktuális valóságot egy **eleve adott**, megváltoztathatatlan, a priorikus részre (amit pl. az antropológia fed fel) és egy, emberi tevékenység által meghatározott, **alakítható**, a poszteriorikus részre: az utóbbira az előbbinek alapvetően előíró hatása van, amennyiben bizonyos általános kritériumok érvényesülnek, pl. amik a kategórikus imperatívuszban rejlenek →
- **Kant:** az emberi értelem a priorikus, vagyis végül is antropológiailag megalapozott **kategórikus imperatívusza:** az ember öncélúsága, az emberi személy öncélként való kölcsönös elismerése, az univerzalitás, ill. pártatlanság kritériuma: kívánatos-e a szabály általános törvényként való alkalmazása